

Gertrud Gussander – kvinnlig kirurgpionjär som byggde eget sjukhus

En vinterdag 1909 får fanjunkaren Anders Johan Dahl, ordförande i kommunalnämnden i Gagnef, ett oväntat besök. Det är doktor Gertrud Gussander, som kommit åkandes i häst och släde. Ärendet är att hon vill köpa 10 000 m² tomt på den udde som bildas där Väster- och Österdalälven flyter samman. Där, på en av de naturskönaste platserna i Dalarna, tänker hon bygga ett privat sjukhus.

Besöket ger önskat resultat: Dr Gussander får arrendera och senare köpa tomten. Därmed börjar historien om ett märkligt sjukhus, Elfgården.

Gertrud Gussander var då 37 år gammal. Hon kom från en gammal bruksmiljö i Gästrikland och var begåvad på många sätt, skrev dagböcker och dikter samt var en god tecknare. Efter utbildning på Gymnastiska Centralinsti-

tutet i Stockholm blev hon 1895 gymnastikdirektör, samma år som hon blev student.

Sedan mer än tio år tillbaka hade kvinnor haft tillträde till universitetet. Gertrud valde att studera medicin, först i Lund, sedan vid Karolinska institutet, som gav henne läkarexamen 1906.

Redan ett par år in-

nan slutexamen vikarierade Gertrud som underläkare på lasarettet i Kristianstad – den första kvinnan på tjänsten. Hon trivdes bra i Kristianstad, och överläkaren Johan August Hedlund tvekade inte att föreslå henne som vikarie – men där var det stopp. Kvinnor var utestängda från denna typ av chefsställning. Problemet löstes i Kristianstad genom att man skuggförordnade en man som lasarettsläkare, medan arbetet i själva verket utfördes av dr Gussander.

Gertrud Gussander i sitt arbetsrum. Färgporträttet (infällt) hänger idag i entrén till Gagnefs vårdcentral.

FOTO: EDITH JACOBSSON

Vid det här laget var det klart att Gertrud Gussander ville bli kirurg. Beslutet att starta sjukhuset på älvudden i Dalarna var ett led i hennes strävan att självständigt kunna utöva denna specialitet. Hon gjorde också långa studieresor i Europa och skaffade sig gedigna kunskaper om modern kirurgi.

Uppmuntrad av sin mentor, den alltid vänlige doktor Hedlund, ställde Gertrud Gussander samman det stora materialet av patienter med »gastroptos« från Kristianstads lasarett. Idag finns inte denna diagnos, men Hedlund hade gett många patienter etiketten. Dr Gussander analyserade totalt 3 155 fall. Den 28 maj 1912 disputerade hon, som den första kvinnan vid medicinska fakulteten i Lund.

Fakultetsopponent var docenten i kirurgi Gustaf Petré. Man kan i efterhand sammanfatta hans opposition som hård men rättvis. Bristerna i avhandlingen var

Idag är utsikten från den höga udden mellan de bägge grenarna av Dalälven lika vacker som när Gertrud Gussander valde platsen för sitt eget privata sjukhus. Artikelförfattaren demonstrerar.

framför allt dålig definition av diagnosen gastroptos. Endast ett litet antal patienter hade röntgenundersökts, vilket i och för sig inte är förvånande.

Vid betygsättningen i fakulteten höjdes flera kritiska röster. Det noterades dock att ämnet tillhör de områden inom medicinen vilka varit allra svårast tillgängliga för en exakt och framgångsrik naturvetenskaplig forskning. Till slut blev betyget »Godkänd«.

I fakultetens protokoll kan man inte spåra någonting som talar för att Gertrud Gussander som kvinna behandlades anorlunda än en man skulle ha behandlats. Var det något som låg henne i fatet så var det väl att hon kom från den icke-akademiska miljön i Kristianstad och saknade vetenskaplig skolning. Det var i alla fall en synnerligen aktningvärd prestation som dr Hedlunds kvinnliga underläkare hade gjort.

Noteras bör också att hon ungefär samtidigt ansvarade för bygget av ett sjukhus i en helt annan del av Sverige!

Gussander var den tredje kvinnan i Sverige som disputerade. Än mer anmärkningsvärt var att hennes avhandling gällde kirurgi, då liksom i våra dagar en typiskt »manlig« specialitet.

Under åren fram till 1948 disputerade sammanlagt 16 kvinnor i Sverige, i kirurgi endast Gertrud Gussander. Först ut som kvinnlig medicine doktor var Anna Stecksén, som disputerade i patologi i Stockholm 1902. Sex år senare kom Anna Dahlström i ögonsjukdomar. Efter Gertrud Gussander dröjde det ända till 1919 innan nästa kvinna disputerade; det var Gerda Uddgren, också hon i ögonsjukdomar.

Men åter till Elfgården! Gertrud hade nog länge beundrat utsikten från den höga udden mellan de bägge grenarna av Dalälven, just där de förenar sig till den majestätiska storälven där timmer färdas mot havet. Även idag är utsikten väl tillvaratagen; en liten paviljong mellan vackra björkar ger besökaren vila och skydd för regn. Men en starkt bidragande orsak till att Gertrud Gussander valde att slå sig ner på denna plats var säkerligen också hennes gamla vänskap med konstnären Ottilia Adelborg, som sedan länge bodde i trakten. »Fröken Ottil« var känd inte minst genom sin barnbok »Pelle Snygg och barnen i Snaskeby«.

Gertrud Gussanders vision av sjukhemmet var sannolikt en manbyggnad till en stor herrgård. Så blev det också. Kontraktet var väl formulerat, huset skulle vara klart 1 november 1910, annars blev det böter med 5 kronor för varje dags försening. Allt gick väl, men en novembernatt brann det nästan färdiga

Bygdens folk gillade sin doktor. Hennes robusta vänlighet tilltalade dalmasarna.

huset ner. Och, ve och fasa, byggmästaren hade slarvat med att anmäla den brandförsäkring som ingick i kontraktet. Efter påtryckningar utbetalades dock en ersättning.

Bygget gick i gång igen och stod snart färdigt att ta emot patienter. Den 12 mars 1912 behandlades den första, en 27-åring som fått handen skadad i en hyvelmaskin. Två fingrar fick amputeras. Såren syddes utan bedövning.

Snart strömmade fler patienter till, mest konvalescenter men också akuta fall togs emot; under de första sex veckorna noterades 34 polikliniska ingrepp. De allra flesta var enkla – utdragning av tänder och behandling av sårskador, men där var också ett par större olycksfall och öroninflammationer. Man får förmoda att det blev ett kortare uppehåll i verksamheten när doktorn var nere i Lund för disputation!

Själva sjukhuset rymde utöver platser för 25 patienter också operationsavdelning, mottagningslokaler, kök och badavdelning.

Under världskriget låg verksamheten till största delen nere, men 1919 ökade takten igen. Det första efterkrigsåret gjordes 134 polikliniska ingrepp och 73 större operationer på ineliggande patienter, bl a för blindtarmsinflammation och ljumskbräck. Andra vanliga diagnoser var gynekologiska åkommor och abscesser. Två patienter fick ett ben amputerat. Ett par stora ingrepp gällde gallsten och cancer i magsäcken. Vid de större ingreppen användes eternarkos.

År 1920 installerades en röntgenapparat; den första undersökningen gjordes på en man med komplicerad lårbensfraktur. År 1925 tillkom också en välbehövlig tandläkarmottagning på sjukhuset.

Bygdens folk gillade sin doktor. Hennes robusta vänlighet tilltalade dalmasarna. Hon gjorde mycket gott utöver att sköta sitt sjukhus. Hon förordnades snart som kommunalläkare i Gagnefs och Mockfjärds kommuner och medverkade till att det inrättades en barnkoloni samt ett badhus vid älven.

Gussander höll även stilen som »riklig överläkare«. En pampig överläkarebostad, med tapetmönster ritade av Ottilia

Adelborg, skänkte glans åt sjukhuset och bygden. Doktorn körde först sitt spann med två svarta hästar. Senare skaffade hon en flott bil, som hon körde själv, på senare år dock med chaufför, på sjukbesöken och på turerna till Falun, där hon hade mottagning ett par dagar i veckan.

Det ryktades att hon gärna körde fort. Bland hennes efterlämnade papper, som hamnade på Kungliga Biblioteket, finns en ansökan om patent på en teknik för att automatiskt minska bensintillförseln – och farten – i kurvor. En anordning på ratten ströp gasen just när man svängde!

Vid 64 års ålder drog sig Gertrud Gussander tillbaka. Sjukhuset övertogs då av Kopparbergs läns landsting. På platsen för den gamla vackra sjukhusbyggnaden ryms numera Gagnefs vårdcentral.

Under sina sista år bodde Gertrud Gussander tillsammans med sin »vän och mångåriga hjälparinna«, den 20 år yngre operationssköterskan Edith Jakobsson. Arvet till Edith Jakobsson lever vidare i dr Gussanders fond, som nu disponeras för barn med handikapp. Därtill finns en Gussanderfond för kvinnliga läkare.

I Dalarna lever hennes minne kvar, också genom att en väg vid vårdcentralen heter dr Gussanders väg.

Håkan Westling
professor emeritus,
ordförande,

Lunds universitetshistoriska sällskap

*

Potentiella bindningar eller jävsförhållanden: Författaren uppskattar kvinnliga läkare!

Referens

Westling H. Medicinska fakulteten vid Lunds universitet 1668–2003. Lund: Universitetet; 2003. ISBN 91-631-4596-1.